CRISTOLOGIA ŞI SOTERIOLOGIA GNOSTICĂ ANTICĂ

Pr. Petru CIOBANU

Riassunto: La nascita et lo sviluppo del discorso cristologico e soteriologico nei primi secoli dell'era cristiana è avvenuto nel contesto della lotta della Chiesa contro le eresie, perché la maggior parte di esse attentavano all'identità e missione di Gesù Cristo. Già nel Nuovo Testamento troviamo accuse contro coloro che dubitavano della divinità e della missione redentrice di Gesù di Nazareth "che Dio ha costituito Signore e Cristo" (*At* 2,36).

Un pericolo maggiore in questo senso è stato rappresentato dallo gnosticismo con le sue numerose ramificazioni e il suo sistema dottrinale molto complesso. Simile ad un drago con molte teste, questo sistema eretico è diventato il bersaglio degli autori ispirati dei libri del Nuovo Testamento ed, in seguito, dei padri della Chiesa. Motivo? Perché distruggevano il nucleo della fede cristiana – la morte e la risurrezione di Cristo.

Nel presente articolo ci siamo proposti di presentare l'identità e la missione di Gesù Cristo in un certo numero di eresie gnostiche antiche. Abbiamo usato principalmente le informazioni offerte dal più grande eresiologo della Chiesa primaria – san Ireneo da Lione, ma abbiamo fatto ricorso anche, dove è stato possibile, alle fonti gnostiche, per poter presentare la cristologia e la soteriologia del pensiero gnostico così come viene esposto in questi libri.

Parole chiave: gnosticismo, Simone il Mago, Cerint, sette, Ireneo da Lione, marcionismo, cristologia, soteriologia.

Introducere

Apariţia şi dezvoltarea discursului cristologic şi soteriologic în primele secole creştine au avut loc pe fundalul luptei duse de Biserică împotriva ereziilor, dintre care majoritatea atentau la identitatea şi misiunea lui Isus.

Chiar din paginile Noului Testament suntem martorii unei astfel de lupte, autorii cărţilor din această secţiune a Bibliei lansând atacuri, uneori destul de dure, împotriva acelora care încercau să pună la îndoială divinitatea sau misiunea răscumpărătoare a lui Isus din Nazaret, pe care „Dumnezeu l-a făcut Domn şi Cristos" (*Fap* 2,36).

Cel mai mare pericol în această direcţie l-a reprezentat gnosticismul, cu multiplele sale ramificaţii şi sistemul său doctrinar destul de încâlcit. Acest sistem eretic a fost ţinta împotriva căruia s-au pronunţat autorii inspiraţi ai cărţilor Noului Testament, iar după ei şi părinţii Bisericii. Motivul? Era pus în discuţie însuşi nucleul credinţei creştine – moartea şi învierea lui Cristos.

1. Originile gnosticismului

Originile gnosticismului trebuie căutate în timpurile precreştine. Începând cu cuceririle lui Alexandru Macedon (336-323 î.C.), care au inaugurat perioada elenistă, s-a creat un curios amestec între religiile orientale şi filozofia greacă, acest amestec primind numele de „gnosticism". Acesta a moştenit de la religiile orientale credința într-un dualism absolut dintre Dumnezeu şi lume, dintre trup şi suflet, precum şi teoria originii binelui şi răului, care provin din două principii fundamental diferite, şi aşteptarea mântuirii şi a nemuririi. Din filozofia greacă a preluat elementele speculative. Din neoplatonism a împrumutat speculațiile cu privire la mediatorii dintre Dumnezeu şi lume. Din neopitagorism a luat misticismul naturalist, iar neostoicismul i-a furnizat concepțiile de valoare a individului şi sensul obligației morale[1].

Când creştinismul a pătruns în marile centre urbane din Orient, gnosticismului precreştin i s-au adăugat unele învățături creştine. Astfel, spre deosebire de gnosticismul precreştin, în care e absentă persoana lui Cristos, în gnosticismul creştin, afirmația unicului şi adevăratului Dumnezeu, Tatăl lui Isus Cristos Mântuitorul, devine una dintre învățăturile fundamentale[2].

Wilhelm Bousset vede originea gnosticismului în vechi surse babiloniene, declarând că „este, înainte de toate, o mişcare precreştină cu propriile sale rădăcini. Prin urmare, el trebuie înțeles în proprii săi termeni, şi nu ca o mlădiță sau un produs al religiei creştine"[3].

Conform lui Eduard Lohse, gnosticismul a apărut ca o adunătură de grupuri eretice care, din cauza ereziei, a trebuit separată şi îndepărtată din Marea Biserică. El a apărut prin încorporarea influențelor dintr-o varietate de mişcări religioase şi intelectuale, care s-au răspândit înainte şi o dată cu creştinismul primar, şi apoi, în diferite moduri, s-a combinat cu elemente creştine, pentru a forma un număr mare de comunități gnostice creştine. Diferitele influențe au putut fi combinate doar pentru că aveau o viziune comună care încerca să ofere o interpretare a lumii şi a omului. Elementul fundamental al dualismului care străbate toate concepțiile şi declarațiile grupurilor gnostice indică, într-adevăr, înrudirea cu perspectiva iraniană[4].

---

[1] Johannes QUASTEN, *Patrology*, I. *The Beginnings of Patristic Literature*, Spectrum Publishers, Utrecht 1963; trad. it., *Patrologia*, I. *Fino al Concilio di Nicea*, Marietti, Casale Monferrato 1980, 224-225.

[2] Cf. Johannes QUASTEN, *Patrologia*, I, 225-226.

[3] Wilhelm BOUSSET, *Kyrios Christos. Geschichte des Christusglaubens von den Anfangen des Christentums bis Irenaeus*, Göttingen 1913, citat în *Imnuri gnostice*, Herald, Bucureşti 2010, 5.

[4] Cf. Eduard LOHSE, *Umwelt des Neuen Testaments*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1983; trad. rom., *Mediul Noului Testament*, Sapientia, Iaşi 2010, 333-335.

Chiar dacă activitatea ştiinţifică s-a axat pe explicarea originilor gnosticismului, încă nu s-a ajuns la concluzii definitive asupra tuturor aspectelor legate de apariţia acestei mişcări. Astăzi, în orice caz, este, în general, recunoscut faptul că gnosticismul este de origine precreştină, că a existat concomitent cu creştinismul ca o mişcare de amploare şi că a fost confundat adesea cu creştinismul[5].

2. Natura gnosticismului

De-a lungul cercetării istorice a gnosticismului s-au emis mai multe ipoteze cu privire la natura acestui sistem de erezii.

Prin „gnoză" se înţelege, în general, o formă de cunoaştere religioasă care poate aduce singură mântuirea, pentru că are propria valoare şi propriul fundament. Este, prin urmare, cunoaştere totală, care transcende dihotomia subiect-obiect şi orice altă dihotomie, pentru că este cunoaştere a absolutului[6].

Veacuri de-a rândul, cercetătorii au avut cunoştinţe despre gnosticism în principal din expunerile lui Irineu de Lyon, din lucrarea în cinci cărţi *Despre respingerea şi combaterea gnozei cu titlu mincinos*. Au mai fost şi alţi părinţi şi scriitori ai Bisericii care au demascat gnosticismul, precum Epifaniu de Salamina, cu lucrările *Panarion* şi *Ancoratus*, dar numeroase dintre afirmaţiile lor par să-şi aibă originea în concepţiile lui Irineu[7].

Mult timp cercetătorii au privit gnosticismul ca pe un fenomen intracreştin care a apărut ca urmare a întâlnirii creştinismului timpuriu cu lumea elenistă şi ca pe un element ce aparţine istoriei sectelor creştine. Această imagine s-a schimbat, în orice caz, atunci când privirile au fost îndreptate spre începuturile Bisericii creştine din perspectiva istoriei religiilor. Astfel, a devenit evident faptul că gnosticismul nu era în niciun caz un element derivat doar din cadrul Bisericii primare; mai degrabă, era o mişcare cu multe ramificaţii în lumea elenistă, care încorporase influenţe dintr-o varietate de mişcări religioase şi intelectuale[8].

Forme gnostice de cunoaştere izbăvitoare sunt prezente în numeroase tradiţii religioase, teiste şi nonteiste: de la hinduism, cu dialectica sa între principiul ontologic individual şi principiul ontologic general, până la budismul

---

[5] Cf. Eduard Lohse, *Mediul Noului Testament*, 335.

[6] Cf. Giovanni Filoramo, ed., *Storia delle religioni*, III, *Religioni dualiste. Islam*, Laterza & Figli S.p.a., Roma – Bari 1995; trad. rom., *Istoria religiilor*, III, *Religiile dualiste. Islamul*, Polirom, Iaşi 2009, 7.

[7] Cf. Bart D. Ehrman, *The Lost Gospel of Judas Iscariot: A New Look at Betrayer and Betrayed*, Oxford University Press, Oxford 2006; trad. rom., *Evanghelia pierdută a lui Iuda: Despre trădător şi trădare dintr-o nouă perspectivă*, Humanitas, Bucureşti 2009, 106-107.

[8] Eduard Lohse, *Mediul Noului Testament*, 333.

hīnayāna; de la cabala ebraică până la formele gnostice prezente în anumite tradiţii ezoterice islamice. Aşadar, gnosticismul este cel care, în virtutea unei iluminări sau a unei revelaţii, e capabil să depăşească pentru totdeauna sfâşierile actuale şi să restabilească astfel identitatea originară[9].

În timpurile moderne, cercetătorii au aflat mai multe despre gnosticism din alte surse, precum descoperirile de la Nag Hammadi[10], care ne-au pus la dispoziţie informaţii de primă mână legate de credinţele şi concepţiile gnosticilor. Este vorba, printre altele, despre lucrări scrise de gnostici pentru gnostici, care înfăţişează propriile lor viziuni[11].

După Hubert Jedin, gnosticismul reprezintă un „sincretism religios al Antichităţii târzii, care, pe baza unui dualism oriental, pune împreună concepţiile religioase ale iudaismului tardiv şi unele elemente denaturate ale revelaţiei creştine"[12]. După Jean Daniélou, gnosticismul reprezintă una dintre formele gnozei, care, la modul general, desemnează curentul apocaliptic evreu şi iudeo-creştin şi nu se identifică cu tendinţele dualiste prezentate de unele curente evreieşti, fiind legat de influenţe iraniene[13]. Pentru Z. Pâclişanu, gnosticismul nu era propriu-zis o erezie, ci un curent sau o tendinţă filozofico-religioasă din care s-au născut şi unele erezii[14]. Plecând de la concepţia părinţilor Bisericii, Julien Ries a definit gnosticismul „o dublură a creştinismului, o dezvoltare a creştinismului însuşi"[15]. Hans Jonas defineşte gnosticismul ca fiind o religie caracterizată prin dualism anticosmic şi antisomatic, printr-o geneză transcendentală a lumii şi a omului[16]. A. Harnack definea gnosticismul drept o „elenizare radicală şi

---

[9] Cf. Giovanni Filoramo, ed., *Istoria religiilor*, III, 7-8.

[10] În anul 1945, la Nag Hammadi, într-una dintre peşteri, un ţăran a făcut o descoperire arheologică extraordinară. Aici, în Egiptul superior, a descoperit 52 de texte care includ aşa-numitele „Evanghelii secrete", poeme şi mituri atribuind lui Isus ziceri şi credinţe care sunt foarte diferite de cele din Noul Testament. Manuscrisele de la Nag Hammadi conţin o varietate de texte, de la evanghelii secrete, poeme şi descrieri cvasi-filozofice ale originii Universului până la mituri, magie şi instrucţiuni rituale.

[11] Cf. Bart D. Ehrman, *Evanghelia pierdută a lui Iuda*, 107.

[12] Hubert Jedin, ed., *Handbuch der Kirchengeschichte*, I. *Von der Urgemeinde zur frühchristlichen Grosskirche*, Freiburg im Breisgau 1962; trad. it., *Storia della Chiesa*, I. *Le origini*, Jaka Book, Milano 1980, 239.

[13] Jean Daniélou, *L'Église des apôtres*, Seuil, Paris 1970; trad. rom., *Biserica primară. De la origini până la sfârşitul secolului al treilea*, Herald, Bucureşti 2008, 72.

[14] Cf. Zenovie Pâclişanu, *Istoria creştinismului antic*, Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuş 2009, 171.

[15] Julien Ries, „Gnosticisme (Les recherches sur le)", în *Dictionnaire des Religions*, ed. P. Poupard, Presses Universitaires de France, Paris 1984², 651-658, citat în Nelu Zugravu, *Erezii şi schisme la Dunărea Mijlocie şi de Jos în mileniul I*, Presa Bună, Iaşi 1999, 21-22.

[16] Ioan Petru Culianu, *Les gnoses dualiste d'Occident. Histoire et mythes*, Plon, Paris 1990; trad. rom., *Gnozele dualiste ale Occidentului. Istorie şi mituri*, Polirom, Iaşi 2002, 72.

timpurie a creştinismului, cu respingerea Vechiului Testament"[17]. După savantul german Hans Lietzmann, „gnoza este o întoarcere către originile sale orientale, o reorientalizare la fel de extremă a creştinismului"[18], în timp ce F. Carcione priveşte gnosticismul drept o mişcare eterogenă filozofico-religioasă[19].

Conform lui Francis C. Burkitt, în ultimii ani există tendinţa de a considera gnoza ca pe un fel de filozofie provenită din Orient, din acel Răsărit care nu a fost influenţat de gândirea şi limpezimea greacă decât la un nivel superficial, o filozofie care se crede că a existat în părţile de Răsărit ale Imperiului Roman în timpul secolelor care au urmat lui Alexandru cel Mare şi, în special, în perioada primelor două secole ale erei creştine. Cu toate acestea, Burkitt este de părere că, pentru a înţelege mai bine gnosticismul, este necesar ca acesta să fie considerat ca un sistem creştin, chiar dacă, după părerea autorului, acest fapt ar suna aberant. Factorul determinant, consideră el, care a dus la descoperirea diverselor sisteme gnostice a fost ceva inerent creştinismului şi primilor creştini[20].

Pentru Jean Vernette, gnosticismul este religia interiorului, a cunoaşterii, a propriei experienţe:

> Gnosticismul dintotdeauna este în căutarea unui răspuns care nu lasă vreun loc incertitudinii. Este imposibil pentru el să se limiteze doar la cuvântul cuiva. Singură experienţa personală contează, cea care produce o iluminare interioară, ceea ce îl va face să spună: „Acum eu ştiu", şi nu: „Eu cred". Gnoza face apel la interioritatea fiecăruia[21].

În accepţiunea sa cea mai largă, gnosticismul se referă la un număr de grupări religioase din perioada de început a creştinismului, care puneau accentul pe importanţa cunoaşterii ezoterice în salvarea de primejdiile acestei lumi concrete. Gnosticii ar fi cei care cunosc adevărul ce-i poate elibera din această lume a materiei, lume creată nu de un adevărat Dumnezeu, ci de nişte zeităţi de rang mai mic, inferioare şi adesea neştiutoare,

---

[17] Adolf Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, I, Tübingen 1886, citat în *Imnuri gnostice*, Herald, Bucureşti 2010, 5.

[18] Hans Lietzmann, *Geschichte des Alten Kirche*, I. *Die Anfänge*, Berlin 1932, citat în *Imnuri gnostice*, 5.

[19] Filippo Carcione, *Le eresie. Trinità e incarnazione nella Chiesa antica*, Paoline, Cinisello Balsamo 1992, 35.

[20] Francis C. Burkitt, *Church and Gnosis: A Study of Christian Thought and Speculation in the Second Century*, Cambridge University Press, Cambridge 1932; trad. rom., *Biserica şi gnoza. Un studiu asupra gândirii şi speculaţiilor creştine din secolul al doilea*, Herald, Bucureşti 2008, 21.

[21] Jean Vernette, „Gnosticismul", în Patrick Sbalchiero, *Dictionnaire des miracles et de l'extraordinaire chrétiens*, Librairie Arthème Fayard, Paris 2002; trad. rom., *Dicţionar al miracolelor şi al extraordinarului creştin*, Sapientia, Iaşi 2010, 393.

care au conceput-o ca pe o capcană a elementului divin. Religiile gnostice arată că unii dintre noi avem o fărâmă din divinitate în interior, o scânteie tânjind să scape din temniţa trupului nostru. Ele ne pun la dispoziţie acea cunoaştere ezoterică ce ne permite să transcendem trupul muritor, material, pentru a ne întoarce în împărăţia cerească, de unde ne-am desprins la începuturi şi unde vom sta din nou laolaltă cu zeii[22].

Pentru Giovanni Filoramo, gnosticismul este o mişcare religioasă care presupune şi se poate explica numai printr-un substrat monoteist: cu alte cuvinte, gnosticismul reprezintă un tipic „paradox al monoteismului". Mitul gnostic se naşte din necesitatea de a institui o relaţie între un Dumnezeu absolut transcendent şi un Cosmos conceput, în mod dualist, ca radical separat de Dumnezeu: aşadar, un mit care trebuie să ajute la explicarea felului în care Unul, fundament al fiinţei, se răspândeşte, păstrându-şi totuşi această unicitate, în pluralitatea devenirii. Este vorba despre un mit care-şi are rădăcinile într-o concepţie neobişnuită despre om şi Dumnezeu, potrivit căreia Dumnezeu este una cu noi şi, în acelaşi timp, noi suntem Dumnezeu şi, în consecinţă, abisul ontologic dintre Creator şi creatură se reduce[23].

Considerăm că definiţia cea mai sintetică, ce condensează în sine esenţa gnosticismului, este oferită de iezuitul francez Bernard Sesboüé, conform căruia „se numeşte «gnoză» sau «gnosticism» mişcarea dezvoltată în perioada începuturilor creştinismului, după care mântuirea se dobândeşte prin intermediul cunoaşterii. Gnoza reprezintă o tentaţie constantă a spiritului uman". Însă, observă autorul, „ea reapare în mod periodic"[24].

Evident, sunt şi alte teorii cu privire la natura gnosticismului, însă vom porni de la premisa acceptată de părinţii Bisericii şi de majoritatea cercetătorilor că gnosticismul reprezintă un sistem de erezii dualiste care îmbină concepţii filozofice greco-romane, elemente ale religiilor orientale, în special ale celor misterice (Cybele, Isis, Osiris, Adonis, misterele de la Eleusis etc.), apocaliptica iudaică şi soteriologia creştină[25].

3. Tematica generală a gnosticismului

Trăsăturile esenţiale ale gnozei pot fi extrase cu uşurinţă din tradiţiile gnostice, chiar dacă aparţin învăţăturilor unor şcoli diferite. Avem mai întâi însăşi ideea de „gnoză", ce derivă dintr-un cuvânt grecesc ce înseamnă

---

[22] Cf. Bart D. Ehrman, *Evanghelia pierdută a lui Iuda*, 108.

[23] Cf. Giovanni Filoramo, ed., *Istoria religiilor*, III, 14.

[24] Bernard Sesboüé, *Croire. Invitation à la foi catholique pour les femmes et les hommes du XXIe siècle*, Droguet et Ardant, Paris 1999; trad. rom., *A crede. Invitaţie la credinţa catolică pentru femeile şi bărbaţii secolului al XXI-lea*, Sapientia, Iaşi 2011, 492.

[25] Cf. Filippo Carcione, *Le eresie. Trinità e incarnazione nella Chiesa antica*, 36.

„cunoaştere (transcendentă)", „înţelegere (spirituală)", „introspecţie" şi care a ajuns, în cele din urmă, să definească întreg sistemul[26].

La baza gnozei se găseşte o concepţie dualistă despre lume, care îi determină toate afirmaţiile la nivel cosmologic şi antropologic. Acest dualism este asociat sau întreţesut cu o concepţie monistă ce este exprimată în dezvoltarea ascendentă şi descendentă a „scânteii" divine şi care stă la baza identificării omului cu divinitatea. În acest „dualism pe fond monist" este întipărită doctrina Dumnezeului în gnoză, care e determinată de ideea „Dumnezeului necunoscut" care încorporează plinătatea (= pleroma) de îngeri şi alte fiinţe cereşti. Un rol important este ocupat de cosmogonie, prin care se încearcă explicarea condiţiei actuale a omului[27].

Gnoza mai conţine şi o doctrină a lucrurilor de pe urmă, strâns legată de cosmologie şi soteriologie, o escatologie care nu constă doar în eliberarea sufletului ceresc, ci are şi o semnificaţie cosmică[28].

O analiză a textelor gnostice ne poate indica cel puţin două elemente substanţiale ale doctrinei gnostice. Acestea s-ar putea rezuma la:

1. Consubstanţialitatea dintre Dumnezeu, care este cu desăvârşire transcendent, şi natura profundă a gnosticului;
2. Concepţia specifică privitoare la pleromă, adică lumea plinătăţii divine.

În jurul acestui nucleu doctrinal şi pornind de la el, se dezvoltă apoi un anumit număr de teme tratate în mod diferit de diverse grupuri. O posibilă listă a acestor teme ar putea fi următoarea:

1. Adevăratul Dumnezeu nu poate fi creatorul Universului în care trăim;
2. Structura divinităţii este articulată ierarhic;
3. Creatorii sau conducătorii lumii sunt puteri cosmice definite în termenii astrologiei;
4. Sinele omului este o parte a lumii divine la care vrea şi trebuie să se întoarcă;
5. Mântuirea sinelui cere intervenţia unui Mântuitor-Revelator;
6. Prezenţa divinului în lume şi originea lumii înseşi depind de un „accident", de o „vină", de un „păcat" care are loc chiar în interiorul pleromei;
7. Apariţia imaginii lui Dumnezeu în om şi crearea omului după chipul lui Dumnezeu derivă dintr-o viziune dualistă;
8. Mântuirea este rezervată unei „stirpe" alese;
9. Pentru obţinerea mântuirii este necesară retragerea din lume, renunţarea la bunurile sale[29].

---

[26] Cf. *Imnuri gnostice*, 6.
[27] Cf. *Imnuri gnostice*, 8.
[28] Cf. *Imnuri gnostice*, 9.
[29] Cf. Giovanni FILORAMO, ed., *Istoria religiilor*, III, 16-17.

4. Privire generală asupra cristologiei şi soteriologiei gnostice

Caracteristicile care apar cel mai frecvent în diversele cristologii gnostice sunt: docetismul, tema botezului în Iordan, învierea, mântuirea prin mijlocirea lui Cristos revelatorul, raportul lui Cristos cu oamenii şi cu Tatăl.

Gnosticismul, fidel dualismului platonic, atinge până la rădăcină dilema cu privire la întruparea lui Dumnezeu. Reținând imposibilă, fie pe plan ontologic, fie pe plan etic, existența într-o ființă – Isus – atât a Binelui absolut, cât şi răului, gnosticismul propune *docetismul* (din grecescul *δοκέω* – a părea). Conform acestei învățături, Cristos şi-a asumat un trup ireal, aparent, care, chiar dacă era perceput de simțuri, era un fenomen pur iluzoriu[30]. Această soluție se găseşte în dimensiunea sa cea mai explicită şi matură în *Al doilea discurs al marelui Seth*, în care Cristos mărturiseşte astfel despre pătimirea sa:

> Nu am avut nicio suferință. Cei care erau acolo m-au condamnat [la moarte], însă în realitate eu nu am murit, decât în aparență… Şi am suferit [doar] în viziunea şi gândirea lor. Această moarte a mea, care cred ei că a avut loc, este doar pentru ei. În greşeala şi orbirea lor, l-au țintuit [pe cruce] pe omul lor… Nu eu, ci unul de-al lor a fost cel care a băut fiere şi oțet. Nu eu am fost străpuns de suliță. Altul a purtat crucea pe umerii săi, Simon. Pe capul altuia a fost pusă o coroană de spini[31].

De aici rezultă şi perspectiva soteriologică: înşelând forțele răului (arhonții), făcând iluzorie înfrângerea lui Cristos, acesta le poate revela în secret mai bine celor prealeşi cum să ajungă la mântuire[32]. În gnosticism, problema umană la care se face referință nu este păcatul, ci mai degrabă ignoranța, şi, astfel, Isus nu-i mântuieşte pe oameni de păcatele lor, ci le transmite cunoaşterea pentru a înfrunta ignoranța şi a aduce iluminarea. El vine să le reamintească oamenilor cine sunt ei, căci au uitat că sunt copiii dumnezeirii, având în ei lumina dumnezeiască, fiind seduşi de plăcerile înşelătoare şi de durerile lumeşti. De aceea, gnosticismul este o „religie" a înțelepciunii, nu a crucii; Isus din textele gnostice este izvorul înțelepciunii şi al cunoaşterii, şi nu Mântuitorul răstignit. Oamenii ajung la mântuire prin pătrundere şi gând creativ, şi nu prin credință[33].

---

[30] Filippo CARCIONE, *Le eresie. Trinità e incarnazione nella Chiesa antica*, 38.

[31] *Al doilea discurs al marelui Seth*, 55,18–56,12, citat în Filippo CARCIONE, *Le eresie. Trinità e incarnazione nella Chiesa antica*, 38.

[32] Filippo CARCIONE, *Le eresie. Trinità e incarnazione nella Chiesa antica*, 38.

[33] Cf. Marvin MEYER, *The Gnostic Gospels of Jesus: the definitive collection of mystical gospels and secret books about Jesus of Nazareth*, Harper Collins, San Francisco 2005; trad. rom., *Iisus în evanghelii şi texte gnostice*, Nemira, Bucureşti 2011, 16-17.

5. Cristologia şi soteriologia diverselor secte gnostice

5.1. Gnosticismul iudeo-creştin

5.1.1. Simonismul

Părinţii timpurii sunt unanimi în a atribui originea gnosticismului unui om despre care se face o menţiune scurtă în Noul Testament. Este vorba despre Simon Magul, care „făcea vrăji şi fermeca poporul Samariei, spunând despre sine că este un om însemnat. Toţi, de la cel mai mic la cel mai mare, îl ascultau cu atenţie, spunând: «Acesta este puterea lui Dumnezeu cea numită ‚Mare'»" (*Fap* 8,9-10). Irineu de Lyon îl prezintă ca fiind părintele tuturor ereziilor[34]. Pe aceeaşi linie se situează şi Epifaniu, episcop de Salamina, care, în *Panarion* (XXI, 1, 2) scrie că „secta lui Simon Magul a fost întâia care s-a ivit după Cristos".

Se pare să Simon a susţinut existenţa unor emanaţii diferite ce provin de la Dumnezeu, prezentându-se pe sine ca fiind conducătorul tuturor. Ostil atât filozofiei platonicilor evrei, cât şi mesianismului creştin, el s-a folosit de limbajul ambelor pentru a denatura mesajul creştin, prezentându-se pe sine ca un mesia rival, limitat în acţiune de puterile apostolilor[35].

În *Faptele Apostolilor* ni se spune că Simon a primit Botezul din mâinile apostolului Filip (cf. 8,13), însă pasul nu a fost sincer. Uimit de puterea ucenicilor lui Isus de a face minuni, le propune acestora bani pentru a cumpăra darul Duhului, însă este refuzat (cf. *Fap* 8,18-24). După acest refuz, după cum ne informează Irineu, Simon

> a fost cuprins de dorinţa de a rivaliza cu apostolii pentru a părea că şi el e demn de glorie şi a început să studieze şi mai mult toată arta magică… A fost preamărit de mulţi ca dumnezeu şi a învăţat că el însuşi a fost cel care, printre iudei, s-a arătat ca Fiul, în Samaria a coborât ca fiind Tatăl şi la alte neamuri a mers ca fiind Duhul Sfânt[36].

Rezumând învăţătura lui Simon Magul, episcopul de Lyon scrie: „La început, Simon Magul spunea că el însuşi este Dumnezeu care este deasupra tuturor lucrurilor şi că lumea a fost creată de îngerii săi"[37]. Aproximativ aceeaşi descriere o găsim şi în lucrarea lui Origene *Contra Celsum*:

> Acei simonieni nu doar că nu-l mărturisesc nicidecum pe Isus ca Fiu al lui Dumnezeu, ci zic că Simon este Putere a lui Dumnezeu, despre care spun multe

[34] Cf. Irineu de Lyon, *Adversus haereses*, I, 23, 2: *Contro le eresie*, 100.

[35] Cf. Henry L. Mansel, *The Gnostic Heresies of the First and Second Centuries*, John Murray, Londra 1975; trad. rom., *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, Herald, Bucureşti 2008, 88-89.

[36] Irineu de Lyon, *Adversus haereses*, I, 23, 1: *Contro le eresie*, 99-100.

[37] Irineu de Lyon, *Adversus haereses*, II, 9, 2: *Contro le eresie*, 138.

poveşti miraculoase, spunând că acesta a fost stăpânit de o Putere asemănătoare cu care s-a crezut că şi Isus este înzestrat[38].

În *Omiliile clementine*, atribuite sfântului Clement Romanul († 100), găsim indicaţia că Simon însuşi a sugerat că este Cristos: „Şi uneori declara că este Cristos", iar Epifaniu, în *Panarion*, scrie că Simon se prezenta ca fiind „Marea Putere a lui Dumnezeu ce s-a pogorât de sus. Samaritenilor le-a spus că era Tatăl, iar evreilor că era Fiul care a suferit, dar în realitate doar a părut a suferi"[39].

Denaturând doctrina creştină, Simon s-a reprezentat pe sine ca fiind receptacolul acelei puteri divine care mai înainte locuise în Isus, în persoana căruia apăruse pentru a suferi în Iudeea. Menţionarea umanităţii lui Isus şi a suferinţelor sale ca fiind aparente, şi nu reale, pare să-l indice pe Simon ca fiind primul predicator al concepţiilor docetiste[40].

Informaţii despre Simon găsim şi în *Passio sanctorum apostolorum Petri et Pauli*, în care este descrisă ultima confruntare dintre cei doi apostoli şi ereziarhul samaritean. În contextul confruntării dintre Petru, Paul şi Simon Samariteanul în prezenţa lui Nero (54-68) – scenă care, evident, nu are substrat istoric –, ne este prezentată şi percepţia lui Cristos în învăţătura lui Simon Magul. Informaţia prezentată mai sus că Simon se considera pe sine Cristos este confirmată de *Passio*: „Simon a zis: «Ascultă, bunule împărate, eu sunt fiul lui Dumnezeu care m-am pogorât din cer»"[41]. La întrebarea lui Nero: „Cine este Cristos?", Petru răspunde: „Acela este despre care Simon Magul zice că ar fi el însuşi", dar continuă apostolul: „[Simon] acesta este cel mai viclean om şi lucrările lui sunt diavoleşti", apărând astfel adevărata învăţătură despre Cristos de pretenţiile samariteanului. Aceeaşi idee despre Simon ca trimis al lui Dumnezeu, la care se adaugă şi ideea urcării la cer, o găsim ulterior în aceeaşi lucrare: „… Pe mine [Dumnezeu] m-a trimis din ceruri; de mâine mă voi urca la ceruri, ca să-i fac fericiţi pe acei care cred în mine. Iar acestora (Petru şi Paul – *n.n.*), care au de gând să mă tăgăduiască, le voi arăta mânia mea". Simon se considera pe sine ca acela ce are în mâinile sale soarta omului, atât cea prezentă, cât şi cea viitoare: „Împărate Nero, alungă-i pe aceşti nebuni de la tine, ca atunci când vei fi ajuns la Tatăl meu în ceruri, să mă milostivesc de tine"[42].

O altă sursă din care putem deduce unele elemente cristologice prezente în sistemul lui Simon Magul este *Acta Petri* (*Faptele lui Petru*), o scriere

---

[38] ORIGENE, *Contra Celsum*, V, 62: SCh 147, Les Éditions du Cerf, Paris 1969, 169.

[39] Cf. Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 91-92.

[40] Cf. Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 92.

[41] *Martiriul sfinţilor apostoli Petru şi Pavel*, traducere, note şi îngrijire ediţie Sorin Damian-Dan, Herald, Bucureşti 2010, 76-77.

[42] *Martiriul sfinţilor apostoli Petru şi Pavel*, 92.

apocrifă dintre anii 150-200, în care este descrisă activitatea lui Petru dincolo de ceea ce ne oferă *Faptele Apostolilor*. În capitolul XXXI, în acelaşi context al confruntării finale dintre Simon Magul şi Petru, avem prezentă aceeaşi imagine a unui Cristos absent, locul lui fiind deţinut de samaritean:

> Mâine vă voi părăsi, căci sunteţi atei şi impioşi, şi voi zbura la Dumnezeu a cărui putere sunt, deşi acum sunt slăbit. Apoi, după ce vă veţi prăbuşi, eu sunt cel ce stă şi voi urca la Tatăl meu şi îi voi spune: „Pe mine, pe însuşi cel ce stă, pe Fiul tău au voit să-l ţină jos, dar eu însumi nu am voit ce ei [au voit] şi mă întorc"[43].

O caracteristică succintă a figurii lui Simon Magul ne este oferită şi de *Epistola Apostolilor*, în care acesta împreună cu un alt ereziarh, Cerint, sunt prezentaţi ca fiind „duşmanii Domnului nostru Isus Cristos, căci ei pervertesc cuvântul şi lucrul adevărat, chiar şi credinţa în Isus Cristos"[44].

În ceea ce ţine de soteriologia lui Simon, îl citām pe Irineu, care scrie: „Cei care-şi pun încrederea în el (Simon – *n.n.*) … nu mai sunt socotiţi ai lor (ai îngerilor creatori – *n.n.*) şi, fiind liberi, trăiesc după cum le place, căci omul este mântuit prin harul său, nu prin fapte bune"[45]. Urmând ideile şcolii platonice din Alexandria, Simon a făcut o diferenţă între Dumnezeul suprem şi Creatorul lumii, susţinând că lumea materială este opera unor fiinţe subordonate, care se revoltă împotriva puterilor mai înalte ce emanau de la Dumnezeul suprem. Această lume are nevoie de mântuire. Ideea de mântuire şi de intervenţie a puterii divine este şi ea prezentă într-o formă pervertită în învăţătura lui Simon. Conform lui, pentru a mântui această lume, de sus descinde o putere divină, care ia o formă aparent umană. Această misiune Simon şi-o atribuie lui însuşi, recunoscându-i lui Isus doar o misiune inferioară, imperfectă, subordonată lui[46].

5.1.2. Menandrianismul

Părintele acestei erezii, prima în Siria occidentală, este Menandru, care, conform lui Iustin Martirul († 165), era samaritean ca şi Simon, fiind şi discipol al acestuia. Asemenea învăţătorului său, susţinea că lumea a fost creată de îngeri, urmaşii Ennoiei, şi că el însuşi a fost trimis de Puterea supremă nevăzută pentru a-i elibera pe oameni din subjugarea lor prin mijloacele magiei pe care o preda. Irineu ne informează: „Succesorul lui

[43] *Acta Petri*, XXXI, citat în Anton Daniel TOTH, *Simon Magul în literatura creştină a primelor patru secole*, Paideea, Bucureşti 2006, 107.

[44] *Epistola Apostolilor*, VII, citat în Anton Daniel TOTH, *Simon Magul în literatura creştină a primelor patru secole*, 117.

[45] IRINEU DE LYON, *Adversus haereses*, I, 23, 3: *Contro le eresie*, 100.

[46] Cf. Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 92, 97, 98.

Simon a fost Menandru... El afirmă că Puterea supremă este necunoscută; apoi, că el este salvatorul trimis de cei nevăzuţi pentru salvarea oamenilor…” Pe lângă aceasta, Menandru era predicatorul unui botez, pe care l-a numit înviere, şi afirma că acei care primesc botezul în numele său „nu mai mor şi nu vor îmbătrâni şi muri”[47]. Conform lui Jean Daniélou, Menandru marchează trecerea de la mesianismul samaritean al lui Simon la gnosticism, fiind cel ce a dat mesianismului simonian caracterul de teologie gnostică[48].

5.1.3. Cerintismul

Un alt curent gnostic din spaţiul iudeo-creştin este cel fondat de Cerint. După Jean Daniélou, Cerint prelungeşte un curent creştin heterodox cu un caracter foarte material[49]. Irineu ne informează că Cerint era contemporan cu Ioan, păstra circumcizia şi sabatul şi aştepta, după înviere, o împărăţie pământească a lui Cristos şi restaurarea cultului de la templul din Ierusalim. În privinţa identităţii lui Cristos, Cerint afirma:

> Isus nu a fost născut de o fecioară, pentru că aceasta pare imposibil, însă era fiul lui Iosif şi al Mariei, ca toţi ceilalţi oameni, dar îi întrecea pe toţi ceilalţi în dreptate, prudenţă şi înţelepciune. După Botez, a coborât asupra lui din Puterea care este deasupra tuturor lucrurilor Cristos sub forma unui porumbel şi de atunci l-a vestit pe Tatăl necunoscut şi a făcut minuni[50].

Pentru Cerint, Cristos nu rămâne în Isus până la sfârşit, ci îl abandonează. De aceea, doar Isus a fost cel care a pătimit şi a înviat, în timp ce Cristos a rămas impasibil, fiind spiritual[51], divinitatea ce l-a părăsit pe Isus înainte de moarte reunindu-se cu el a treia zi, la înviere. De aici se observă un puternic caracter adopţianist ce caracterizează cerintismul.

Conform lui Caius, prezbiter din Roma, şi lui Dionisiu, episcop de Alexandria, Cerint profesa credinţa într-o domnie temporală a lui Cristos pe pământ timp de 1.000 de ani, care va fi petrecută în desfătări senzuale[52]. După cum ne informează marele ereziolog din Lyon, *Evanghelia după sfântul Ioan* a fost scrisă pentru a combate erezia lui Cerint[53].

---

[47] IRINEU DE LYON, *Adversus haereses*, I, 23, 5: *Contro le eresie*, 101.

[48] Cf. Jean DANIÉLOU, *Biserica primară. De la origini până la sfârşitul secolului al treilea*, 80.

[49] Cf. Jean DANIÉLOU, *Biserica primară. De la origini până la sfârşitul secolului al treilea*, 77.

[50] IRINEU DE LYON, *Adversus haereses*, I, 26, 1: *Contro le eresie*, 106.

[51] Cf. IRINEU DE LYON, *Adversus haereses*, I, 26, 1: *Contro le eresie*, 106.

[52] Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 119.

[53] Cf. IRINEU DE LYON, *Adversus haereses*, III, 11, 1: *Contro le eresie*, 238.

5.2. Ofitismul

O altă ramură a gnosticismului este reprezentată de sectele ofite, al căror nume derivă de la grecescul *ώφις*, care în traducere înseamnă „şarpe”.

După Origene (*Contra Celsum*, VI, 28), întemeietorul sectelor ofite ar fi fost un anume Euphrates. Doctrina ofită era un amalgam de idei vetero- şi neotestamentare, mitologie greacă, teologie dualistă etc., istorisea crearea puterilor cereşti şi a neamului omenesc[54] şi considera căderea omului ca fiind o eliberare de rău şi o exaltare a naturii umane. Caracteristică pentru ofitism este învestirea Duhului Rău cu atributele divinităţii[55].

De aici, un rol important în cadrul ofitismului îi revine şarpelui din *Cartea Genezei* şi, pentru a înţelege mai bine percepţia lui Cristos şi a misiunii sale în această erezie, trebuie să subliniem faptul că, deşi şarpele era considerat o fiinţă rea şi un duşman al omului, lucrarea sa a fost răsturnată în folosul omenirii şi el a fost, în pofida intenţiei sale, instrument al unei înţelepciuni superioare[56].

Cu privire la concepţia cristologică a ofiţilor, Irineu ne informează:

> În puterea Abisului există o primă lumină fericită incoruptibilă şi infinită; acesta este Tatăl tuturor şi este invocat ca Primul Om. Înţelepciunea care purcede din el este numită Fiu al aceluia care îl generează şi acesta este Fiul Omului, al Doilea Om. Sub aceştia este Duhul Sfânt… numit Prima Femeie. Apoi, exaltându-l pe Primul Om cu Fiul său, pentru frumuseţea Duhului, adică a Femeii, şi iluminând-o, din ea s-a născut o lumină incoruptibilă, al Treilea Om, pe care îl numesc Cristos, fiul Primului şi al celui de-al Doilea Om şi al Duhului Sfânt, adică al Femeii[57].

Cu privire la originea lui Isus, ofitismul afirmă că el a fost un simplu om, fiul lui Iosif şi al Mariei. La Botez, asupra lui a coborât Cristos, Cel Înalt, Fiul lui Dumnezeu, o fiinţă spirituală separată, care l-a părăsit înainte de pătimire[58]. Scrie Irineu: „Asupra lui [Isus] a coborât Cristos unit cu Sophia şi, astfel, a apărut Isus Cristos”[59]. În argumentarea acestei concepţii, ei aduc dovadă că atât înainte de Botez, cât şi după înviere, Isus nu a săvârşit niciun miracol[60]. Se pare că alte secte ofite au recunoscut naşterea

---

[54] Cf. Nelu ZUGRAVU, *Erezii şi schisme la Dunărea Mijlocie şi de Jos în mileniul I*, 24.

[55] Cf. Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 105.

[56] Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 105.

[57] IRINEU DE LYON, *Adversus haereses*, I, 30, 1: *Contro le eresie*, 110.

[58] Cf. Leo SCHEFFCZYK – Anton ZIEGENAUS, *Katolische Dogmatik*, IV, *Jesus Christus. Die Fülle des Heils. Christologie und Erlösungslehre*, MM Verlag, Aachen 2000; trad. rom., *Dogmatica catolică*, IV. *Isus Cristos, plinătatea mântuirii. Cristologie şi soteriologie*, Sapientia, Iaşi 2010, 290; Angelo AMATO, *Corso di teologia sistematica*, IV. *Gesù il Signore. Saggio di cristologia*, EDB, Bologna 1988, 151-152.

[59] IRINEU DE LYON, *Adversus haereses*, I, 30, 12: *Contro le eresie*, 114.

[60] Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 115.

lui Isus dintr-o fecioară. Astfel, în privința acestora, Irineu ne informează: „Isus, întrucât s-a născut dintr-o fecioară, a fost cel mai înțelept, cel mai neprihănit şi cel mai drept între toți oamenii”[61].

Ereziile ofite îl recunosc pe Isus Cristos ca figură centrală în învățătura lor şi îi atribuie, într-o formă oricât de pervertită, un anumit tip de lucrare pe care o privesc ca mântuire. Dar ele diferă de majoritatea sectelor gnostice prin faptul că fac ca opera de mântuire să înceapă cu facerea omului, lucrarea lui Cristos fiind doar ultimul act într-o serie de lupte purtate între Înțelepciunea divină şi Demiurgul corupt. Însă, în locul unui Mântuitor care eliberează lumea de blestemul căderii şi zdrobeşte capul şarpelui, îl vedem pe unul a cărui operă de mântuire constă în perfecționarea a ceea ce căderea a început, care acționează de comun acord cu şarpele ca slujitor al Înțelepciunii divine[62].

Textul din *1Cor* 15,50 a devenit pentru ofiți punctul crucial al teoriei lor despre înviere şi, implicit, al doctrinei lor soteriologice. După ei, „trupul şi sângele” nu pot moşteni împărăția lui Dumnezeu[63], de unde şi această negare a materiei.

O ramură a ofitismului – parații – l-a identificat pe Cristos cu şarpele: denaturând spusele adresate de Isus lui Nicodim, l-a identificat pe Logos sau Fiul cu şarpele de aramă din pustiu (cf. *Num* 21,8-9), cu toiagul lui Moise care a devenit şarpe (cf. *Ex* 4,3; 7,9.10) şi cu constelația Dragonului.

O altă ramură ofită, cea a setienilor, care se raportau la fiul lui Noe, Set, identifica Cuvântul divin cu şarpele-creator, care avea misiunea să-l elibereze pe omul intelectual din robia sa originară[64]. Set a fost inspirat de Sophia ca instrument care să se opună lucrării Demiurgului. Lupta dintre bine şi rău, ultimul reprezentat de Ham, în opoziție cu Set, a continuat până la venirea lui Cristos, care, în concepția setienilor, era însuşi Set, trimis pe pământ de Sophia pentru a-şi duce la îndeplinire misiunea[65]. Ne informează Irineu:

> [Ei] spun că din Puterea supremă a derivat Cain şi mărturisesc că Esau, Core şi locuitorii Sodomei şi toți ceilalți asemănători acestora sunt strămoşii lor… Spun că Iuda cunoştea în profunzime lucrurile mai mult decât alții şi de aceea şi-a îndeplinit misterul trădării[66].

Pentru a înțelege mai bine informațiile oferite de sfântul Irineu, este necesar să apelăm la relatările sfântului Epifaniu de Salamina, care ne spune că Iuda a perceput caracterul adevărat al misiunii lui Cristos, adică acela

---

[61] Irineu de Lyon, *Adversus haereses*, I, 30, 12: *Contro le eresie*, 113-114.
[62] Henry L. Mansel, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 110-111.
[63] Cf. Leo Scheffczyk – Anton Ziegenaus, *Dogmatica catolică*, IV, 290.
[64] Cf. Henry L. Mansel, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 107.
[65] Cf. Henry L. Mansel, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 109.
[66] Irineu de Lyon, *Adversus haereses*, I, 31, 1: *Contro le eresie*, 115.

de a împlini prin moartea sa răsturnarea Dumnezeului evreilor şi victoria Puterii supreme, şi, astfel, l-a trădat pe Mântuitor, trădare care a dus la moartea acestuia, pentru ca lucrarea sa bună să fie îndeplinită mai repede[67].

Informaţiile lui Irineu şi Epifaniu cu privire la aceste secte au fost suplinite de recent descoperita *Evanghelie a lui Iuda*, la care şi facem apel pentru a completa imaginea despre Isus oferită de cei doi ereziologi.

Evanghelia lui Iuda explică revelaţia pe care a primit-o Iscarioteanul, „cuvântul tainic" ce poate aduce mântuirea[68]. Este interesant că această apocrifă începe cu prezentarea celebrării cinei de către cei doisprezece apostoli, care se rugau dumnezeului „lor", altfel spus, creatorului acestei lumi. Isus râde şi spune că se poartă astfel pentru că „în acest fel va fi preaslăvit dumnezeul lor". Acest fapt îi nedumereşte, întrucât ei considerau că el, Isus, este fiul acestui dumnezeu. Dar Isus le spune că ceea ce cred nu este adevărat şi că „niciun neam dintre voi nu mă va cunoaşte"[69].

Nici în concepţiile ofite setiene nu lipseşte viziunea docetistă: Isus nu are nicidecum un trup adevărat uman, putând să-şi schimbe înfăţişarea (de exemplu, să devină un prunc). De aceea, trupul lui Isus nu este menit să moară pentru alţii; el reprezintă doar mijlocul prin care pot fi făcute cunoscute învăţăturile sale. Cel mai bun lucru ce poate fi făcut pentru Isus este de a-l ajuta să se desprindă de acest trup şi să se întoarcă în împărăţia sa, ceea ce a şi făcut Iuda trădându-l pe Isus[70].

5.3. Gnosticismul sirian

5.3.1. Saturnilismul

Conform lui Irineu, Saturnil era un antiohian din Dafne şi a predicat în Siria[71]. Activitatea pe care o desfăşoară la Antiohia între anii 100-130, deci în perioada postapostolică, coincide, la început, cu episcopatul sfântului Ignaţiu de Antiohia († 107).

Învăţătura lui Saturnil nu reprezintă decât continuarea şi dezvoltarea doctrinei menandriene[72], însă remarca lui Irineu că Saturnil nu a făcut altceva decât să continue învăţătura lui Menandru nu este întru totul corectă, decât cu referire la punctele comune de la care au pornit ambii, şi anume că lumea a fost făcută de îngeri şi că Dumnezeul suprem este necunoscut. În celelalte privinţe, există o mare diferenţă[73].

---

[67] Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 108-109.
[68] Cf. Bart D. EHRMAN, *Evanghelia pierdută a lui Iuda*, 242.
[69] Cf. Bart D. EHRMAN, *Evanghelia pierdută a lui Iuda*, 238-239, 242.
[70] Cf. Bart D. EHRMAN, *Evanghelia pierdută a lui Iuda*, 226-227.
[71] IRINEU DE LYON, *Adversus haereses*, I, 24, 1: *Contro le eresie*, 101.
[72] Jean DANIÉLOU, *Biserica primară. De la origini până la sfârşitul secolului al treilea*, 80.
[73] Cf. Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 134.

Conform lui Saturnil, „lumea şi tot ce există în ea au fost create de şapte îngeri. Şi omul este o creaţie a îngerilor… însă creatura nu putea sta în picioare din cauza neputinţei îngerilor şi se târa ca un vierme”[74].

În schema lui Saturnil, sursa răului este prezentată ca o putere independentă şi antagonică faţă de principiul bun, care nu creează lumea, ci se străduieşte să uzurpe dominaţia asupra ei. De aceea, duşmanul direct al lui Dumnezeu poate fi găsit în Satana, şi nu în îngerii creatori, care deţin o poziţie intermediară între bine şi rău[75].

Pe această concepţie îşi grefează Saturnil învăţătura cu privire la Cristos. Referitor la aceasta, sfântul Irineu ne informează:

> [Saturnil] a afirmat că Mântuitorul este nenăscut, netrupesc şi fără formă şi doar în aparenţă a fost văzut ca om. Şi Dumnezeul evreilor este unul dintre îngeri. Şi pentru că Tatăl dorea să-i distrugă pe toţi principii, a venit Cristos pentru a-l învinge pe Dumnezeul evreilor şi pentru mântuirea celor credincioşi… [Saturnil] afirmă că la început au fost creaţi de îngeri două feluri de oameni, buni şi răi. Şi pentru că demonii îi ajutau pe cei răi, a venit Cristos pentru a-i distruge pe cei mai răi şi pe demoni şi pentru mântuirea celor buni[76].

Saturnil urmează, într-o mare măsură, concepţia împrumutată din alte erezii cu privire la aparenţa trupului Mântuitorului, conferind astfel ereziei sale o trăsătură puternic docetistă. La o primă analiză a textului lui Irineu cu privire la misiunea lui Cristos, se pare că Saturnil nu se îndepărtează de ortodoxie, însă ideea de mântuire numai a unei părţi a omenirii este contrară universalismului misiunii Fiului[77].

5.3.2. Encratismul

Apropiat de concepţiile gnostice ale lui Saturnil a fost şi Taţian Asirianul (cca 120-180), care a considerat Vechiul şi Noul Testament ca fiind opera a doi dumnezei diferiţi, negând astfel mântuirea lui Adam, pornind de la afirmaţia sfântului Paul că „toţi mor în Adam” (*1Cor* 15,22)[78]. De aici rezultă, în domeniul cristologiei şi al soteriologiei, că jertfa lui Isus nu s-a raportat la toţi oamenii, ceea ce reduce, ca şi în cazul lui Saturnil, universalitatea mântuirii.

Influenţa docetistă se simte puternic şi în encratism, aici existând tendinţa de a-l îndepărta pe Isus de orice lucru „prea omenesc”, cum ar fi mâncarea, foamea, şi, desigur, de orice patimi. De aceea, encratismul a

---

[74] IRINEU DE LYON, *Adversus haereses*, I, 24, 1: *Contro le eresie*, 101.
[75] Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 2.
[76] IRINEU DE LYON, *Adversus haereses*, I, 24, 2: *Contro le eresie*, 101-102.
[77] Cf. Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 142.
[78] Cf. Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 142.

respins naşterea lui Isus din căsătoria lui Iosif cu Maria, susţinând zămislirea feciorelnică a Mântuitorului. Naşterea din Fecioară trebuia astfel să evite o corporalitate prea senzorială, dar ea nu ţine de evenimentele răscumpărării, care încep abia la Botez[79].

Concepţia encratită despre Isus este rezumată de Hipolit de Roma în următorii termeni:

> Isus este un om născut din Fecioară, după voinţa Tatălui; el a trăit precum ceilalţi oameni şi a fost peste măsură de temător de Dumnezeu; mai târziu, la Botezul în Iordan, l-a primit pe Cristos, care a coborât sub chip de porumbel; de aceea, puterile din el nu au lucrat mai înainte ca Duhul… să coboare şi să i se reveleze. Unii nu încuviinţează că a devenit Dumnezeu prin coborârea Duhului, iar alţii da, dar după învierea din morţi[80].

5.3.3. Bardesanismul

Tot din cadrul gnosticismului sirian face parte şi erezia bardesanistă, care îşi trage denumirea de la fondatorul acesteia, Bardesan (Bar-Daisan), care a trăit în ultima parte a secolului al II-lea[81].

Conform informaţiilor oferite de Eusebiu de Cezareea, în *Istoria ecleziastică* (IV, 30), ereziarhul sirian a fost mai întâi discipolul lui Valentin, mai târziu însă s-a detaşat de acesta, refuzând multe dintre fabulaţiile lui. Spre deosebire de Eusebiu, Epifaniu scrie că Bardesan a avut iniţial o credinţă ortodoxă, alăturându-i-se mai târziu lui Valentin[82].

Concepţiile lui Bardesan se aseamănă mult cu cele ale lui Saturnil, conţinând concepţii docetiste cu privire la persoana lui Cristos. Astfel, el susţinea că, deşi Isus s-a născut din Fecioara Maria, nu a preluat nimic din substanţa ei, asumându-şi doar aparenţa unui om. La fel, şi suferinţa lui Isus a fost doar una aparentă, de aici şi negarea învierii trupului[83].

Pe lângă aceasta, Bardesan atribuie Cuvântului divin şi un rol important în creaţie. Spre deosebire de alte sisteme gnostice, Bardesan considera că întreaga lume, inclusiv omul, a fost creată fie de Dumnezeu Tatăl împreună cu Cuvântul divin, fie de Cuvântul divin în asociere cu Înţelepciunea Duhului Sfânt[84].

---

79 Leo Scheffczyk – Anton Ziegenaus, *Dogmatica catolică*, IV, 167.

80 Hipolit de Roma, *Elenchus*, VII, 35, citat în Leo Scheffczyk – Anton Ziegenaus, *Dogmatica catolică*, IV, 167-168, nota 7.

81 Cf. Henry L. Mansel, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 143.

82 Cf. Henry L. Mansel, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 143.

83 Cf. Henry L. Mansel, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 144.

84 Cf. Henry L. Mansel, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 145.

5.4. Gnosticismul egiptean

5.4.1. Carpocratismul

O concepţie asemănătoare cu aceea a lui Cerint o găsim în învăţătura lui Carpocrate, reprezentantul gnosticismului egiptean, care a activat la Alexandria în perioada domniei lui Adrian (117-138)[85], fiind un filozof platonic, mai mult sau mai puţin pătruns de creştinismul gnostic[86].

Conform învăţăturii sale, lumea a fost creată de îngeri cu mult inferiori Tatălui nenăscut, emanaţi din unicul Dumnezeu. La început, sufletele umane au circulat în anturajul lui Dumnezeu Tatăl, apoi, căzând în materie, a trebuit să fie eliberate pentru a reveni la originea lor[87].

În privinţa lui Isus, el afirmă că „a fost fiul lui Iosif şi s-a născut asemenea altor oameni. Sufletul său, statornic şi pur, şi-a adus aminte de lucrurile pe care le-a văzut cât timp a fost lângă Dumnezeul cel nevăzut"[88] şi, datorită acestor amintiri şi cu ajutor de sus, Isus a reuşit să triumfe asupra stăpânitorilor lumii şi să revină la Tatăl[89].

Această cunoaştere a lucrurilor superioare îl face pe Isus, în concepţia lui Carpocrate, superior celorlalţi oameni. La fel, el învăţa că Isus, deşi educat conform obiceiurilor evreilor, i-a dispreţuit, primind puterea de a distruge pasiunile care i-au fost date omului drept pedeapsă. De aici, şi mijloacele pe care le recomandă ereziarhul alexandrin discipolilor săi: cei care aspiră la viaţa de sus trebuie să treacă prin toate faptele care sunt considerate de obicei ca fiind păcătoase, pentru a duce astfel la capăt sfidarea puterilor care conduc lumea[90]. Neîndeplinirea de către om a acestor acţiuni determină, împotriva concepţiei creştine despre suflet şi mântuirea sa şi ca urmare a unei posibile influenţe pitagoreice, metempsihoza sa dintr-un trup în altul, trup privit ca o închisoare a sufletului, până în momentul în care vor fi îndeplinite toate aceste fapte[91].

5.4.2. Basilidismul

Alexandria a fost centrul în care şi-a desfăşurat activitatea şi un alt ereziarh gnostic, Basilide, „sirian din naştere, egiptean prin domiciliu,

---

[85] Cf. Henry L. Mansel, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 122-123.

[86] Louis Duchesne, „Gnose", în *Dictionnaire Apologétique de la Foi Catholique*, ed. A. d'Ales, II, 306.

[87] Louis Duchesne, „Gnose", 306.

[88] Irineu de Lyon, *Adversus haereses*, I, 25, 1: *Contro le eresie*, 103.

[89] Louis Duchesne, „Gnose", 306.

[90] Cf. Irineu de Lyon, *Adversus haereses*, I, 25, 4: *Contro le eresie*, 104-105.

[91] Cf. Irineu de Lyon, *Adversus haereses*, I, 25, 4: *Contro le eresie*, 105.

discipol al samariteanului Menandru şi coleg cu sirianul Saturnil, propovăduitor în Persia, stabilit în Alexandria”[92].

Gnosticismul lui Basilide este o prelungire a celui sirian, el fiind primul care organizează doctrinele simoniene într-o mare sinteză. La el se găseşte concepţia îngerilor creatori ai lumii care-şi împart dominaţia. Unul dintre ei este Dumnezeul evreilor, care încearcă să-i supună puterii sale pe ceilalţi[93].

Astfel, conform lui Irineu mai întâi, din Tatăl nenăscut s-a născut Intelectul, din acesta – Logosul, din Logos – Gândul, din Gând – Înţelepciunea şi Puterea, din Putere şi Înţelepciune – arhonţii şi îngerii, care au creat primul cer[94].

Demiurgul (Iahve), arhontele îngerilor-creatori, a făcut eroarea de a fi făcut o lume coruptibilă şi imperfectă. Adevăratul Dumnezeu Tatăl, „cel ce nu este”, bun şi sublim, l-a mandatat pe întâiul său născut, Intelectul (Cristos) să salveze lumea[95].

Pentru Basilide, îndatorat concepţiilor docetiste, nu Cristos a fost acela care a pătimit, ci Simon din Cirene, care, constrâns, a purtat crucea în locul lui. Pătimirea lui Simon a fost posibilă pentru că, după cum ne informează Irineu, Cristos l-a preschimbat astfel încât să se creadă că el era Isus. Isus, în schimb, şi-a asumat aspectul lui Simon şi, stând alături, îşi bătea joc de călăi[96]. Isus a trecut printr-o schimbare de identitate: a luat chipul lui Simon, iar Simon a luat înfăţişarea lui Isus. Şi aşa romanii au răstignit pe altcineva[97].

Această transformare era posibilă pentru că Isus era Puterea netrupească şi Intelectul Tatălui nenăscut, fapt care îi permitea să se transforme cum dorea[98]. Hipolit ne informează că discipolii lui Basilide acceptau naraţiunea din evanghelie despre viaţa lui Isus, recunoscând realitatea suferinţei sale, care a fost îndurată pentru a separa elementul spiritual de elementele inferioare ale lumii. Pârga acestei separări a fost Isus[99].

Legată de cristologia lui Basilide este şi soteriologia. Conform lui Irineu, Basilide învăţa că doar cei care cunosc adevărul despre Isus (*gnoza*) au fost eliberaţi de sub puterea arhonţilor care au creat lumea. Pentru a fi salvat nu e nevoie de credinţa în cel care a fost răstignit, ci în acela care a venit sub aspect de om şi a fost crezut răstignit, adică Isus. Cei care cred încă în cel răstignit se află în stăpânirea arhonţilor. Cei ce-l reneagă sunt eliberaţi de sub puterea creatorilor lumii şi cunosc hotărârile Tatălui nenăscut[100].

---

[92] Cf. Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 148.

[93] Cf. Jean DANIÉLOU, *Biserica primară. De la origini până la sfârşitul secolului al treilea*, 84; IRINEU DE LYON, *Adversus haereses*, I, 24,4: *Contro le eresie*, 102.

[94] IRINEU DE LYON, *Adversus haereses*, I, 24,3: *Contro le eresie*, 102.

[95] Cf. Nelu ZUGRAVU, *Erezii şi schisme la Dunărea Mijlocie şi de Jos în mileniul I*, 25

[96] Cf. IRINEU DE LYON, *Adversus haereses*, I, 24,4: *Contro le eresie*, 102.

[97] Cf. Bart D. EHRMAN, *Evanghelia pierdută a lui Iuda*, 193.

[98] Cf. IRINEU DE LYON, *Adversus haereses*, I, 24,4: *Contro le eresie*, 102.

[99] Cf. Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 160.

[100] Cf. IRINEU DE LYON, *Adversus haereses*, I, 24,4: *Contro le eresie*, 103.

Conform lui Hipolit, eliberarea persoanelor spirituale este posibilă prin evanghelie, definită drept cunoaşterea lucrurilor divine aflate deasupra lucrurilor lumii[101].

5.4.3. Valentianismul

Gnosticismul egiptean a atins cea mai înaltă dezvoltare şi popularitate o dată cu Valentin, care şi-a expus filozofia într-o formă poetică personificată, şi nu sub cea a unor abstracţii metafizice[102].

Sistemul gnostic al lui Valentin reprezintă un eclectism derivat din diverse surse, în care pot fi identificate trei idei călăuzitoare: platonismul, filozofia panteistă a Indiei şi iudaismul alexandrin[103]. Printre valentinieni pot fi distinse diverse şcoli cristologice, dar care au în comun trei afirmații centrale: a) considerarea lui Isus ca simplu om; b) unirea temporară a lui Isus cu Cristos la botezul în Iordan; c) separarea lui Cristos de Isus înainte de pătimire[104].

Gândirea lui Valentin poate fi găsită expusă şi în aşa-numita *Evanghelie a adevărului*, atribuită lui de Irineu, dar care, conform lui Jean Daniélou, nu i-ar aparţine, deşi îi conţine învăţătura[105]. Marvin Meyer, unul dintre cei mai importanţi cercetători ai gnosticismului şi ai evangheliilor gnostice, susţine că *Evanghelia adevărului* este o predică valentiniană despre cunoaşterea mântuitoare a lui Dumnezeu şi, pe linia cercetătorului Bentley Layton, susţine că ea îi aparţine ereziarhului egiptean[106].

Conform sistemului gnostic al lui Valentin, din fiinţa primară numită *Bytos* sau *Arretos* au apărut *Nous* (Intelectul) şi *Aletheia* (Adevărul), din acestea s-au născut *Logos* (Cuvântul) şi *Zoe* (Viaţa), care, la rândul lor, au generat *Anthropos* (Omul) şi *Ekklesia* (Biserica)[107].

Ca urmare a unei tulburări ivite în sânul pleromei din cauza *Sophiei*, prevederea Tatălui (*Bytos*) l-a făcut pe unul-născutul *Nous* să producă, prin emanaţie, o altă pereche de eoni, care se numesc Cristos şi Duhul Sfânt, ultimul fiind reprezentat ca fiind feminin. Cristos a împiedicat orice năzuinţă viitoare a eonilor spre cunoaşterea de neatins a lui *Bytos*, învăţându-i că Fiinţa supremă este incomprehensibilă în ea însăşi şi poate fi

---

[101] Cf. Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 158.
[102] Cf. Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 169.
[103] Cf. Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 170-171.
[104] Cf. Angelo AMATO, *Corso di teologia sistematica*, IV, 152
[105] Cf. Jean DANIÉLOU, *Biserica primară. De la origini până la sfârşitul secolului al treilea*, 122.
[106] Marvin MEYER, *Iisus în evanghelii şi texte gnostice*, 98 .
[107] Cf. IRINEU DE LYON, *Adversus haereses*, I, 11, 1: *Contro le eresie*, 75; Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 173; Francis C. BURKITT, *Biserica şi gnoza*, 57.

cunoscută doar prin *Nous*. Deşi la început eonii au fost creaţi inegali, Sfânta Scriptură i-a făcut egali unul cu celălalt. Fiecare dintre aceşti eoni a contribuit cu ceea ce a fost cel mai excelent în el însuşi şi din aceste contribuţii a rezultat „emanarea cu aceeaşi onoare şi glorie ca şi Abisul (*Bytos*), cea mai perfectă în frumuseţe şi astru al pleromei, Isus, rodul perfect, care se mai numeşte şi Mântuitorul, şi Cristos, şi Logos, după numele Tatălui, şi Totul (*ta Panta*), pentru că a derivat din toţi eonii"[108]. Se observă de aici că, pentru Valentin, existau cel puţin doi Cristoşi, unul emanând cu Duhul Sfânt din primul eon (*Nous*), al doilea derivând din ceilalţi eoni[109].

Un rol important în sistemul valentinian îi este atribuit Sophiei. Strâmtorată în regiunea umbrei şi a golului dinafara pleromei, ea însăşi este lipsită de aspect şi formă din cauza pasiunii sale rebele. Ea a rămas în această stare până când Cristosul superior, emanaţia provenită din *Nous*, s-a milostivit de ea, conferindu-i formă potrivit substanţei, şi nu cunoaşterii (gnozei)[110].

Odată făcut acest lucru, Cristos şi-a retras influenţa, lăsându-şi dorinţa să urmeze lumina care-i fusese retrasă. Din cauza acestei dorinţe, Sophia-Achmaot a fost oprită să intre în pleroma, fiind copleşită de toate patimile, inclusiv de dorinţa de a reveni la sursa vieţii, care este Cristos. Din aceste patimi a luat naştere lumea inferioară[111].

La rugămintea Sophiei, conform teoriei valentiniene, din pleromă a fost trimis cel de-al doilea Cristos, însoţit de îngeri. Rolul lui Cristos a fost să o elibereze pe Sophia de patimi şi să-i confere cunoaştere. Din patimile separate din ea ulterior a fost formată lumea[112].

Omul, în teoria valentiniană, a fost creat de Demiurg, creatură a Sophiei, mai întâi dintr-o materie invizibilă şi transcendentă (sufletul), modelându-i apoi un trup de carne, simbolizat de acele veşminte de piele pe care Dumnezeu i le oferă lui Adam şi Evei (cf. *Gen* 3,21). În acest fel, omul avea două naturi – spirituală şi materială[113].

Din această concepţie cristologică şi antropologică derivă şi soteriologia valentiniană. Ca şi la Basilide, la Valentin mântuirea a constat în separarea părţii spirituale de cea materială din om. Însă Valentin adaugă şi a doua mântuire, inferioară, pentru a doua clasă de oameni[114], a căror natură

[108] Cf. Irineu de Lyon, *Adversus haereses*, I, 2, 5-6: *Contro le eresie*, 54.
[109] Cf. Henry L. Mansel, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 184.
[110] Cf. Irineu de Lyon, *Adversus haereses*, I, 4, 1: *Contro le eresie*, 56-57.
[111] Cf. Henry L. Mansel, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 187.
[112] Cf. Henry L. Mansel, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 187-188.
[113] Cf. Irineu de Lyon, *Adversus haereses*, I, 5, 6: *Contro le eresie*, 60-61; Henry L. Mansel, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 191-192.
[114] În sistemul lui Valentin existau trei clase de oameni: materiali, psihici (sau animalici) şi spirituali.

nu a putut urca, spre deosebire de cea a spiritualilor, la viața pur spirituală a pleromei, dar care ar putea să locuiască alături de Demiurg în regiunile din afara acesteia. Pentru oamenii care aparţin clasei materiale nu există nicio mântuire[115], fiind astfel limitată acțiunea universală de mântuire a lui Cristos. De aceea, susţineau valentinienii, când a venit în lume, Cristos nu a luat trup de carne ca al oamenilor, ci o „carne adevărată". Numai această carne poate moşteni viața veşnică, şi nu carnea psihică a lui Isus dinainte de botez. Această carne adevărată era nepieritoare, nu putea muri, deci nici învia[116]. Puteau fi mântuite doar acele părți ale umanității care aveau un trup aparent, compus din aceeaşi substanţă ca sufletul, dar astfel întocmit, încât să fie, asemenea trupului material, vizibil, tangibil şi capabil de suferință[117], observându-se şi la Valentin principiile docetiste, cărora le alătura teorii ebionite, ce susțineau separarea persoanei lui Isus de cea a Mântuitorului[118]. Pentru Valentin şi pentru întreg sistemul său gnostic, învierea constă în iluminare, în gnoză. De aceea, Isus mai întâi a înviat la botezul în Iordan, apoi a murit în întuneric[119].

Potrivit lui Valentinian, care este un docetist în sensul strict al termenului, Isus era alcătuit din doi oameni, unul psihic şi unul pneumatic. Cel psihic a fost vestit deja în Vechiul Testament şi a venit în lume prin Maria, „asemenea apei printr-un jgheab"[120]. Astfel că Isus nu este fiul Mariei şi nici nu poate fi vorba despre o întrupare reală. Asupra acestui Isus psihic, la botez coboară Duhul sub chip de porumbel, ceea ce face ca Isus să fie şi fiul Duhului Sfânt. Acesta transformă substanța psihică, invizibilă şi impasibilă într-un trup vizibil şi capabil de mântuire, pentru ca Isus să poată intra în contact cu oamenii[121].

În *Evanghelia adevărului*, misiunea lui Isus este prezentată drept izbăvire de uitarea şi necunoaşterea lui Dumnezeu: din cauza uitării şi ignoranței, oamenii sunt bântuiți de groază şi teamă. Mântuitorul „i-a luminat şi le-a arătat calea, iar acea cale este adevărul pe care i-a învățat"[122].

Cea care-l prigoneşte şi-l răstigneşte pe Isus este mânia, atât ca persoană, cât şi ca realitate psihologică: „Greşeala s-a mâniat pe [Isus]". Dar „[mânia] a fost împiedicată de el şi făcută neputincioasă. [Isus] a fost pironit pe pom

---

[115] Cf. Henry L. Mansel, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 192.
[116] Leo Scheffczyk – Anton Ziegenaus, *Dogmatica catolică*, IV, 290.
[117] Cf. Henry L. Mansel, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 192.
[118] Cf Henry L. Mansel, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 192.
[119] Leo Scheffczyk – Anton Ziegenaus, *Dogmatica catolică*, IV, 290.
[120] Irineu de Lyon, *Adversus haereses*, III, 11, 3: *Contro le eresie*, 239.
[121] Cf. Leo Scheffczyk – Anton Ziegenaus, *Dogmatica catolică*, IV, 290.
[122] *Evanghelia adevărului*, 18, citat în Marvin Meyer, *Iisus în evanghelii şi texte gnostice*, 110.

şi a devenit rod al cunoaşterii Tatălui”[123]. Rodul Isus, odată mâncat, dăruieşte viaţă celor care se înfruptă din el[124].

În *Evanghelia adevărului*, Isus este călăuză în odihnă, dar, totodată, activ în locurile de învăţătură (v. 19). El reveleazǎ cartea vie care oglindeşte gândul şi mintea lui Dumnezeu (v. 20). Celor rătăcite în ignoranţă li se spune pe nume şi, astfel, ele ajung la sine şi la cunoaşterea de sine (v. 21, 22). Ele sunt aduse de la lipsă la plinătate şi întregire (v. 24, 25)[125]. Rezultatul acţiunii mântuitoare a lui Isus este cunoaşterea Tatălui: „Ele sunt adevăr. Tatăl este în ele şi ele sunt în Tatăl, desăvârşit, nedespărţite de acela care este cu adevărat bun. Ele nu sunt lipsite de nimic bun, ci sunt în odihnă, înaintate în duh. Ele vor lua aminte la obârşia lor şi se vor îngriji să-şi poată afla obârşia şi să nu-şi facă rău sufletelor”[126].

Unele dintre textele gnostice valentiniene includ aluzii semnificative la răstignirea lui Isus, interpretând-o într-un sens mai mult simbolic. În ele, accentul nu este pus pe doctrina ispăşirii prin moartea pe cruce a lui Isus şi nu este vorba despre niciun sacrificiu pentru păcatele lumii. Un pasaj din *Evanghelia adevărului* afirmă că de fapt răstignirea înseamnă dezvăluirea voinţei Tatălui şi revelarea incoruptibilităţii Mântuitorului. Iată textul:

> Isus s-a ivit, s-a îmbrăcat cu acea carte[127], a fost pironit pe pom şi a vestit de pe cruce hotărârea Tatălui. O, ce învăţătură măreaţă! El s-a smerit pe sine chiar până la moarte, deşi înveşmântat în viaţa veşnică. El a lepădat zdrenţele muritoare[128] şi s-a înveşmântat pe sine în nestricăciune, pe care nimeni nu i-o poate lua[129].

Un alt text de inspiraţie valentiniană, *Hora crucii*, se referă şi el la pătimirea lui Isus. Aici el oferă lămuriri cu privire la pătimirea care se apropie, zicând: „A voastră este pătimirea omenească pe care o am de pătimit”. Continuă prin a explica adevărata semnificaţie a pătimirii: a înţelege pătimirea înseamnă a fi eliberat de ea: „Dacă aţi şti cum să pătimiţi, aţi putea să nu pătimiţi. Învăţaţi cum să pătimiţi şi veţi putea să nu pătimiţi”[130].

Prin urmare, se poate remarca faptul că în valentianism este negat esenţialul kerygmei neotestamentare, adică realitatea întrupării Fiului lui Dumnezeu şi a pătimirii sale răscumpărătoare[131].

---

[123] *Evanghelia adevărului*, 18, citat în Marvin MEYER, *Iisus în evanghelii şi texte gnostice*, 118.

[124] Marvin MEYER, *Iisus în evanghelii şi texte gnostice*, 106.

[125] Marvin MEYER, *Iisus în evanghelii şi texte gnostice*, 106.

[126] *Evanghelia adevărului*, 42, citat în Marvin MEYER, *Iisus în evanghelii şi texte gnostice*, 110.

[127] Se referă la „cartea cea vie a celor vii”, „carte ce a fost scrisă în gândul şi în mintea Tatălui... Nimeni nu fusese în stare să ridice această carte”.

[128] Zdrenţele pieritoare se referă la trupul fizic al lui Isus.

[129] *Evanghelia adevărului*, 20, citat în Marvin MEYER, *Iisus în evanghelii şi texte gnostice*, 112.

[130] *Hora Crucii*, 96, citat în Marvin MEYER, *Iisus în evanghelii şi texte gnostice*, 285.

[131] Cf. Angelo AMATO, *Corso di teologia sistematica*, IV, 152.

5.5. Gnosticismul asiatic: marcionismul

Reprezentantul principal al gnosticismului asiatic este Marcion, care, conform lui Irineu, a fost discipol al lui Cerdon. Acesta susținea că Dumnezeu care a fost proclamat de lege şi de profeți nu a fost Tatăl lui Isus Cristos, căci unul a fost cunoscut şi celălalt necunoscut, unul a fost drept şi celălalt bun. Această învățătură a lui Cerdon a fost aprofundată şi continuată de Marcion (cca 85-160), ale cărui viață şi idei ne sunt cunoscute grație lui Irineu, dar mai ales unei opere polemice a lui Tertulian[132].

Conform informațiilor transmise de ereziologii epocii (Epifaniu de Salamina, Tertulian), Marcion s-a născut în oraşul Sinope din Pont, oraş în care tatăl său era episcop. Din cauza teoriilor sale religioase, a fost exclus din Biserică de însuşi tatăl său, eveniment după care merge la Roma, în timpul Papei Hygin (cca 136 – cca 142)[133]. Conform lui Tertulian, Marcion ar fi plătit o sumă de bani pentru a fi primit în Biserica Romei, pe care ulterior, când a fost excomunicat în anul 144, a primit-o înapoi[134]. Negăsind la Roma o receptare favorabilă a teoriilor sale, în momentul în care este excomunicat, decide să fondeze o Biserică proprie[135].

Învățătura lui Marcion poate fi descrisă ca o combinare de raționalism propriu şi ceea ce acum este cunoscut drept „critica superioară". Primul element s-a manifestat prin respingerea întregului Vechi Testament şi a tuturor dovezilor de religie naturală ce derivă din constituția lumii. Al doilea element consta în respingerea unei părți din Noul Testament considerate a fi o corupere a ceea ce credea că sunt doctrinele pure ale creştinismului[136]. Biblist mai mult decât teolog speculativ, a fost un adversar al lumii ebraice şi, fiind un interpret exasperat al scrierilor pauline, vedea o rigidă contrapoziție între prescripțiile mozaice şi spiritul creştin, între dreptate şi iubire, între Vechiul şi Noul Testament. Pe baza acestor concepții, concluziona că între cele două părți ale Sfintei Scripturi exista o ruptură drastică şi, de aceea, Dumnezeul lui Abraham nu putea fi Dumnezeul lui Isus. Astfel, exista un Dumnezeu creator, justițiar şi nemilos cu Adam cel neascultător, autor al vechii alianțe, al cărui popor ales erau evreii, şi un Dumnezeu bun, milostiv față de om, autor al noii alianțe şi răscumpărător, care, la plinirea timpurilor, l-a trimis pe Isus ca să-i elibereze pe oameni de povara legii şi să inaugureze un nou raport bazat pe iubire[137].

---

[132] Cf. Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 203; F. CARCIONE, *Le eresie. Trinità e incarnazione nella Chiesa antica*, 43.

[133] Cf. Filippo CARCIONE, *Le eresie. Trinità e incarnazione nella Chiesa antica*, 43; Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 204-205.

[134] TERTULIAN, *Adversus Marcionem*, IV, 4: SCh 456, Éditions du Cerf, Paris 2001, 79.

[135] Cf. Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 205.

[136] Cf. Henry L. MANSEL, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 205-206.

[137] Filippo CARCIONE, *Le eresie. Trinità e incarnazione nella Chiesa antica*, 44.

Dintre scrierile Noului Testament, Marcion a acceptat doar zece dintre scrisorile sfântului Paul şi o pretinsă evanghelie originară, despre care susţinea că este cea folosită de Apostolul neamurilor, dar care era, în realitate, o copie denaturată a *Evangheliei după Luca*, din care au fost omise părţi considerabile, pe motiv că sunt incompatibile cu teoria sa despre persoana lui Cristos: tot ce are legătură cu naşterea şi copilăria lui Isus, la fel ca şi genealogia, a fost scos din Evanghelia folosită de ereziarh. Au fost omise şi pasajele care arătau contrastul dintre modul de viaţă al lui Cristos şi cel al lui Ioan Botezătorul, ca şi pericopele *Lc* 7,21-35 şi 13,29, în care se vorbeşte despre cei ce vor şedea la dreapta lui Dumnezeu. Dacă unele pasaje au fost scoase în totalitate, altele au fost doar modificate[138].

Învăţătura cristologică marcionită urmează concepţia despre cei doi Dumnezei, unul al Vechiului şi altul al Noului Testament. După cum l-a separat pe Dumnezeul vechii alianţe de cel al noii alianţe, tot aşa a făcut distincţie între doi mântuitori, separându-l pe Mesia de profeţii adevăratului Cristos[139]. Conform modalităţii sale de interpretare literară, Mesia evreilor era prezis ca un războinic care-i va distruge pe duşmanii evreilor. Cristos nu a făcut niciunul din aceste lucruri: el a murit pe cruce; a fost trimis de Dumnezeul cel bun, în timp ce Mesia evreilor era menit să fie restauratorul doar al israeliţilor dispersaţi[140]. Din cauza acestor presupuse discrepanţe, Marcion susţinea că profeţiile ebraice nu au fost încă împlinite, făcând trimitere la un al doilea Cristos, fiul Demiurgului, ce va trebui să apară ulterior ca eliberatorul temporal şi spiritual al poporului evreu[141].

Cu privire la Cristosul Noului Testament, doctrina lui Marcion a fost docetistă până la extrem, mai mult decât doctrina oricărui alt învăţător gnostic anterior. Materia a fost instrumentul Demiurgului pe care a folosit-o în crearea lumii, iar ostilitatea pe care a presupus-o între cele două divinităţi a fost într-atât de mare, încât Cristos, reprezentantul Dumnezeului suprem, nu ar fi putut face nimic cu un trup material. Prin urmare, Marcion a negat realitatea trupului şi a naşterii lui Isus. Iată ce scrie Tertulian în tratatul său cu tentă antimarcionită *Despre trupul lui Cristos*:

> Marcion, pentru a tăgădui existenţa trupului lui Cristos, i-a tăgăduit până şi naşterea, fie, spre a înlătura naşterea, i-a tăgăduit şi trupul. Fireşte, a dorit ca naşterea şi trupul să nu-şi aducă mărturie fiecare în parte, fiindcă nici naşterea nu poate exista fără trup, nici trupul fără naştere… Cel care a susţinut primul că trupul lui Cristos este o închipuire a fost în stare… să născocească şi o naştere

---

138 Cf. Henry L. Mansel, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 206.

139 Cf. Tertulian, *Adversus Marcionem*, IV, 6: SCh 456, 90-91.

140 Cf. Tertulian, *Adversus Marcionem*, III, 21: SCh 399, Les Éditions du Cerf, Paris 1994, 119.

141 Cf. Henry L. Mansel, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, 214.

amăgitoare, astfel încât zămislirea, sarcina şi naşterea din fecioară, apoi desfăşurarea copilăriei să fie la fel de nălucitoare, înşelând aceiaşi ochi şi aceleaşi simţuri pe care le-a minţit cu închipuirea trupului[142].

În ceea ce priveşte modalitatea începerii vieţii pământeşti, Isus a avut un trup glorificat, învierea fiind de fapt o întoarcere a Răscumpărătorului în trupul spiritual[143]. Ca urmare a originii cereşti, Isus nu a pătimit într-un trup omenesc obişnuit, ci în unul nemuritor şi incapabil de pătimire. Moartea lui a fost o manifestare a victoriei asupra Demiurgului drept al Vechiului Testament[144].

Concluzie

Care ar fi concluziile la care am ajuns după analiza cristologiei şi soteriologiei gnostice antice? În primul rând, că identitatea şi misiunea lui Isus Cristos, aşa cum erau ele prezente în ereziile gnostice, erau mult îndepărtate de adevărul pe care ni-l prezintă Sfânta Scriptură, fiind de fapt un amalgam de teorii diverse ca origine, şi nicidecum o revelaţie specială şi personală, pe care divinitatea i-ar fi făcut-o unuia sau altuia dintre ereziarhi.

În al doilea rând, prin primatul acordat cunoaşterii ca izvor de mântuire, gnosticismul nu făcea altceva decât să-l facă pe om artizanul mântuirii sale, rezervându-i lui Isus Cristos un rol minor, diferit de la erezie la erezie. În gnosticism, omul este dumnezeu, iar Isus Cristos nu este decât o creatură, un simplu om, chiar dacă omul perfect.

În al treilea rând, şi această afirmaţie o facem de pe poziţia omului de credinţă, pentru care Isus Cristos este unicul Mântuitor, putem afirma că lupta pe care au dus-o părinţii şi scriitorii Bisericii pe parcursul timpului împotriva acestor erezii, luptă care, la drept vorbind, continuă şi astăzi, a avut drept scop să arate adevăratul chip al acestor erezii, dar, mai ales, să arate adevăratul chip al Domnului nostru Isus Cristos, aşa cum ni l-au transmis Sfintele Scripturi. Este ceea ce este chemat să facă şi omul contemporan: să arate lumii întregi chipul adevărat şi plin de iubire al lui Isus Cristos şi să ducă lupta cea bună împotriva atâtor mişcări şi erezii care se numesc pe ele însele adevărate, dar care nu au alt scop decât a-l îndepărta pe om de Dumnezeu Treime şi de Biserica sa.

---

[142] TERTULIAN, „Despre trupul lui Hristos”, în IDEM, *Tratate dogmatice şi apologetice*, Polirom, Iaşi 2007, 236-237.

[143] Cf. Leo SCHEFFCZYK – Anton ZIEGENAUS, *Dogmatica catolică*, IV, 290.

[144] Cf. Leo SCHEFFCZYK – Anton ZIEGENAUS, *Dogmatica catolică*, IV, 167, 169.